

JENISEK VÁNDOROKBÓL ETNIKUM?

A svájci Fekkerchilbi egy vallási hagyományokban gyökerező, az itthoni búcsúhoz hasonló ünnepség, vásári forgatag (Fekker [Fecker]: a vándorlókra használt kifejezés; Chilbi: a „búcsú” Svájcban használt megnevezése). Közösségi élménye minden bizonnyal erősíti a többségükben ma már letelepedett, ám korábban vándorló életmódot folytató jenisek szorosabb együvé tartozásának érzését. A tradíciót az 1980-as években egyszer már sikerült évi rendszerességgel feleleveníteni, elhalása után 2003-tól újra megszervezték, ám évenként – több támogatóval megerősítve – 2009-től Brienzben szervezik. Idén pedig október 4. és 6. között Zürichben, a Helvetiaplatz területén rendezték meg. Az esemény jelentőségét emelendő felvették a svájci élő hagyományok rendezvényeinek listájára, amely jelenleg több száz svájci tradicionális eseményt tartalmaz

Elkülönülő népcsoportok – Európa nyugati felén

Etnikai oldalról szemlélve Európát, Nyugat és Kelet határozottan elkülönül egymástól. Míg nyugaton éles, sokszor országhatárokhoz igazodó etnikai határokat tapasztalunk, addig földrészünk keleti felén a nyelvek és vallások rendkívül változatos képet láthatjuk – ezért az ezekkel kapcsolatos társadalmi és politikai problémák nem véletlenül kerülnek a napi politika vagy éppen a tudomány

fókuszába. Emellett – nyilván nem véletlenül – a kontinens két felén a nemzettel, etnikumokkal, illetve a nemzetmeghatározással kapcsolatos fogalmak is különbözőképpen alakultak.

Maga az önazonosság kérdése több, eltérő erősségű tényezőhöz kötődhet. Ez így van Európa nyugati felén is, ahol valamilyen történelemben gyökerező okból találunk kisebbségeket, jóllehet számuk nem éri

JENIS ASSZONYOK A BRIENZI BÚCSÚN

„Amennyire különböznek a mesterségekben, amelyeket űznek, annyira egységesek életformájukban, szokásaikban.”
– Johann Ulrich Schöll ludwigsburgi plébános, 1793

el a térségünkben élő kisebbségek számát. A „mi”-tudatot a francia- és spanyolországi baszkok, a hollandiai és németországi frízek, a skandináv lappok vagy a szintén Franciaországban élő bretonok esetében elsősorban nyelvük határozza meg: identitásuk leginkább így tér el többségi honfitársaikétól. Az Alpok hegyláncai között élő ladinok és rétorománok az újlatin nyelv egy-egy helyi dialektusát beszélik, s mivel

a környező országoknak nem sikerült őket nyelvileg beolvasztani, így ez képezi sajátos identitásuk alapját. De a belgiumi és az Aosta-völgyi franciául beszélők vagy a dél-tiroli német ajkúak már nem egyértelműen tekintik magukat franciának vagy németnek (esetleg osztráknak). Lakóhelyükhöz mint történelmi régióhoz sokkal erősebben kötődnek, mint a szomszédságukban lévő, velük azonos nyelvet beszélőkhöz.

CSAVARGÓK TALÁLKOZÓJA

A Fekkerchilbire, a „Csavargók Ünnepe” érkezem a Brienzi-tó partjára. Az esemény nem titkolt célja, hogy találkozóhelyet teremtsenek Svájc letelepedett és vándorló lakossága számára. A jenisekkel szemben ugyanis máig komoly előítéletek fogalmazódnak meg.

Ráadásul rossz hírnevükhöz – furcsa életmódjuk mellett – néhány maradandó könyv is hozzájárult. Az 1510-ben megjelent „Liber Vagatorum”, a vándorokról szóló kézikönyv az olvasót a rotwelsch tolvajnyelv rejtelseibe avatja be, a jeniseket egyszersmind héber csalókként bemutatva. A mű németül 1528-ban jelent meg Luther Márton szerkesztésében. „Ennek a könyvnek mindenhol ismertté kell válnia, hogy segítségére legyen mindenkinek a vándorokkal szembeni önvédelemben” – írja maga Luther. A jenisek az Istent „Devel” névvel illetik, amit a német „Düwel” szóval azonosítottak, ami az ördög ónémet megnevezése. Bizonyítottak gondolták tehát, hogy a jenisek csak az ördög követői lehetnek, holott talán inkább a cigány devla („Istenem”) megnevezésben kereshető a név eredete. A jenisek pedig szinte kivétel nélkül katolikusok.

Az első Fekkerchilbit a 16. században tartották Gersauban. Maga a város egész évben távol tartotta

falaitól a jeni vándorokat, ám templomi ünnepeik alkalmával beengedték őket. Szükség volt a vándorkereskedőkre, mutatványosokra, de egy Camedzind nevű tisztségviselő szerint: „Krisztus feltámadását követő hétfő egyben az éves nagypiac napja is, és valljuk be, a csavargók nem a legrosszabb vásárlók”. Így alakult ki a szokás, hogy a jenisek gyűlését is minden évben Gersauban rendezték meg – egészen az 1832-es betiltásig.

– A Fekkerchilbi nagyon fontos, identitásunk része, a legmeghatározóbb ünnepünk – mondja Sandra Bosshard, aki a Jeni Kultúregyesület képviselője és a találkozó egyik főszervezője. – Szeretnénk megmutatni, hogy mi sem vagyunk rosszabb emberek: az országutak vándorai saját kultúrájukban élnek, amelyet a szüleiktől kaptak örökbe. Vajon nem ugyanezt tesszük-e mi, mindnyájan? Nem a szerint a meggyőződés és hit szerint élünk-e, amit szüleink bíztak ránk?

Sandra Venanz Nobelhez kísért. Lakókocsija mellett a jenisek népi játéka szabályait meséli. Jó helyen járok, szinte minden familiát ismer, sorolja a családneveket Ausztriából, Svájcban és Németországból.

SZÖVEG: DUDDA ROLAND

Jeni család, 1925

FOTOARCHIV DER RADGENOSSENSCHAFT DER LANDSTRASSE, ZÜRICH

Jóllehet e csoportok létszáma, társadalmi beágyazottsága különböző, ám (egy-két extrém eseménytől eltekintve) nem igazán konfliktusforrások. Így Európa nyugati felén a kisebbségi kérdés máshogy merül fel, mint felénk, s talán épp ezért találhatóunk arrafelé főleg társadalmi helyzetük alapján szerveződő, sajátos identitással rendelkező csoportokat is. Ezek közül különleges néprajzi, illetve társadalmi színfoltot jelentenek a jenisek.

A NAGYBŐGŐS

A jeni közösségekben fontos szerepet játszik a zene. Fränzli Wasert, a 19. századi vak primást a mai napig hősként tisztelik. A hegedű és a nagybőgő mellett a kanál és a verkli határozza meg egy jeni együttes hangzását (jobbra)

JENIS VÁNDOROK ÉRKEZNEK A SVÁJCI CHUR VÁROSÁBAN MEGTARTANDÓ ÉVES NAGYPIACRA, 1910
„Krisztus feltámadását követő hétfő egyben az éves nagypiac napja is, és valljuk be, a csavargók nem a legrosszabb vásárlók” – tudósít egy 17. századi forrás (lent)

FOTOARCHIV DER RADGENOSSENSCHAFT DER LANDSTRASSE, ZÜRICH

Gyanús vándorok

A jeniseket gyakran Nyugat-Európában – főleg német nyelvterületen – élő cigányoknak tekintik, jóllehet a helyzet ennél sokkalta bonyolultabb. A jennis meghatározás írott forrásokban történő felbukkanásának idején az sem teljesen egyértelmű, kikre vonatkozott e név. Egyesek szerint a háborúk során elszegényedő, jobb híján munka és cél nélkül vándorló, kéregető emberek csoportját jelentette, vagy épp kiszolgált, a társadalomba visszatérni képtelen katonákat, akik a környező közösség szemében először szájalomra méltó, majd lenézett, később kirekesztett emberek voltak. Maga a kifejezés a „jennis nyelvet” beszélőkre volt használatos, legelőször bizonyíthatóan a 18. század eleje óta.

A BÚCSÚ OLYAN ESEMÉNY, AMELY A KULTÚRÁN ALAPUL, S Ahol MINDENKI JÓL ÉREZHETI MAGÁT
E baráti hangulatban kerülhet sor egymás megismerésére

A „jenisch” a német szakirodalomban a szlengre (zsargonra, tolvajnyelvre) használt „rotwelsch” egyik rokon értelmű kifejezése (eredeti jelentése: „himpellérek zagyva beszéde”, „ravaszok nyelve”). A „rotwelsch” leginkább a perifériára szorult, kirekesztett, vándorló életmódú csoportok beszédét jelölte; e tényre pedig már a 13. században is találunk írott forrásokat.

A jennis használók köre mindig is igen változatos volt: tagjainak mai értelemben vett etnikai származása, nyelve is különböző lehetett. Így nem csoda, hogy a jennis nyelv inkább a társadalmi nyelvi rétegződésre kínál példát, és amelyre az ún. „nyelv a nyelvben” helyzet a jellemző. De hogyan kerülnek a képbe a cigányok? Vélhetően közöttük is felbukkantak – az Európa délkeleti területein már a Török Birodalom előretörésekor megjelenő – cigányság képviselői. A jennis szó etimológiájában ezért is rejtezhet a -džan („-tud, -ismer, -ért”) tövű cigány szó.

Míndezek természetesen azt jelentik, hogy eredendően a jeniseket egy sajátos társadalmi cso-

portként írhatjuk le, akiknek a nyelve is jobban tükrözte társadalmi helyzetüket, mint etnikai származásukat.

Először a környezet nevezte őket jennisnek (illetve sok más, elsősorban német nyelvterületen megjelent megnevezésük volt), és csak később használták (fogadták el) saját magukra is a többség által legtöbbször némi disszonáns jelentéstartalommal használt kifejezés(ek)e)t. Manapság a jenisek népnek, népcsoportnak határozzák meg magukat, ami ellentmond társadalmi csoport-alapú szerveződésüknek, és inkább az Európában történelmileg „hagyományosabb” kollektív, etnikai vagy etnikai-kulturális származásra utal. Ennek megfelelően ezt több eredetmítosz is próbálja alátámasztani. A nomád helvétektől, keltáktól, kazároktól a bolyongó középkori lovagokon és énekeseken át egészen a cigányok nomadizált elődeiig sok minden szerepel ezekben. Míndben közös azonban a nomád életforma és a földrajzi, valamint az idődimenzióban történő távolba helyezés...

„VÉRÜNK BEN VAN A VÁNDORLÁS, KERESKEDÉS.

Szeretjük a munkánkat, otthonunkat, amelyet négy kerék nélkül elképzelni sem tudunk, és fontos számunkra a családi közösség melegsége. Pontosan ugyanúgy, mint a letelepedett lakosság számára” – vallja Sandra Bosshard, a Kultúregyesület vezetője

Jenis-múlt

Történetük akkor kezdődik, amikor a 12. században a korabeli társadalmi viszonyok átalakulnak. Három fő történelmi mozzanat határozta meg szerveződésüket: a középkori társadalmi viszonyok közötti peremhelyzet, a 19. századi letelepítési akciók, illetve az ezzel járó problémák, valamint a 20. század történései – amely sok más, a modern nemzet kialakulásának árnyékában élt csoportot is negatívan érintett.

A középkorban a vidék népességnövekedése (elsősorban a német területeken) egyre erősödő vándorlást okozott a későbbi városok felé. Ezek azonban már kezdetben sem tudtak felszívni, befogadni minden érkezőt. Az így vákuumba került csoportok hamar a peremre szorultak. A társadalom perifériájára kerültek a háborúk lezárásával a kiszolgált, beilleszkedni már nem képes katonák

sokasága egészítette ki – a már ekkoriban is vándorló, kóborló zsidók, majd később cigányok csoportjai mellett. A 30 éves háború lezárását követő, különösen zilált viszonyok után azonban már történetek kíséreltek a kóborlók letelepítésére.

A 19. század közepén a szabad költözés elterjedése és általánossá válása után már állami törvények szabályozták a vándorlók helyzetét, ami korábban a helyi „önkormányzatok” feladata volt. Bár az ekkor már jeniseknek nevezett csoportok jogi helyzete ezáltal jobb lett, ám a letelepedett helyiekkel egyre több konfliktusuk támadt. A községek társadalma – sokszor jogi eszközökkel – elzárkózott a teljesen más kultúrával rendelkező vándorlóktól, állandósult, sőt nőtt a szakadék közöttük. A század második felének gazdasági változásai is jócskán érintették őket: a letelepedést célzó intézkedések, a

A LOOSDORFI KÁVÉZÓ

Ausztriában Mária Terézia telepítette le a vándorokat, s lehetővé tette az iparendély kiváltását is. Az ország legnagyobb jenis települése Loosdorf. Főterén egy kávézó neve is hirdeti, hogy itt jenisek élnek. A nagy bajszú férfiakkal teli helyen rögtön akad is olyan, aki elszántan és részletesen beszél kifejezetten mitikus jenis-képéről.

– Én egy jenis ember vagyok Ausztriából. Gyakran a romákkal kevernek össze minket, pedig önálló népcsoport vagyunk. Az őseink kelták, és mindig vándoroltunk. Gyakoriak közöttünk a vörös hajú, fehér bőrű emberek, de az anyanyelvünk és hagyományaink kelta magját is meg tudtuk őrizni. Mi, akik talán Európa őslakói vagyunk, a szlávokkal, germánokkal és cigányokkal történt keveredés ellenére is őrizzük kelta hagyományainkat. Vannak kifejezések, amiket a középkorban a héber nyelvből vettünk kölcsön. Aztán a 17. században is érte erős héber hatás a nyelvet. Tehát a jenis nyelv magja kelta, nyelvtana nyugatnémet, nyelvkincese pedig a németre, héberre és cigány nyelvre épül. A szó legősibb értelmében közép-európai vagyok – és mind mélyebbre népe és nyelve vélt gyökerei közt.

SZÖVEG: DUDDA ROLAND

FECKER LASCHO –
KÁVÉSSTAND (balra)

JENIS GULYÁS

Hasonlít a magyar gulyásra, azzal a különbséggel, hogy vadhúsból készül, és sajátos ízét tészta, valamint zöldborsó adja meg

**RÉGEN „ORSZÁGGYŰLÉSÜKET”
TARTOTTÁK MINDEN
ESZTENDŐBEN EZEN AZ ÜNNEPEN,
ma már nem titkolt céljuk,
hogy találkozási alkalmat
teremtessenek Svájc letelepedett
és vándorló jénis lakossága
számára. A jénis ételek mellett
kézművestermékek
is megvásárolhatók:
jénis ékszerek, kívánatos
divatcikk, vagy épp
egy cirokseprű**

megerősödő ipar bérmunkásigénye, a hagyományos foglalkozásaik iparszerűvé válása, a modern állam szegényeket segítő szociális érzékenysége – mind-mind olyan folyamatok, amelyek javították ugyan a vándorló csoportok helyzetét, ugyanakkor nem változtatták meg a többségi társadalom által táplált előítéleteket és szembenállást.

Bár a 20. század első harmadára sokuk sikeresen beilleszkedett, de még ekkor is jelentős volt a vándorlók száma. Az 1933-ban Németországban lezajlott politikai fordulat következtében az agresszív hitleri politika a cigányok megsemmisítését is célul tűzte ki, s a velük hasonló életmódú, rokon körülmények között élő jéniseket is fenyegette mindez – ám erre végül nem került sor. Ebben a helyzetben a jénisek az akkor is semleges Svájcban maradtak meg nagyobb számban, ami a csoporttudatuk erősítése szempontjából, illetve jelenlegi helyzetüket nézve döntő jelentőségű.

Bizonytalan tömeg

Jénisek jelenleg leginkább német nyelvterületen (Nyugat-Németországban, Svájcban, Nyugat-Ausztriában) élnek, de ehhez a viszonylag gyengén összefüggő településterülethez kapcsolódóan Észak-Olaszországban, Kelet-Franciaországban és a Benelux államokban

is megtalálhatóak. Számukról nincs semmilyen népszámlálási adat, sőt (bizonytalan) becslések is csupán Németország (20 000 fő) és Svájc (30-35 000 fő) esetén állnak rendelkezésre. Összlétszámukat mintegy 100 ezerre becsüli a svájci Hansjörg Roth történész. Ez vélhetően azzal van összefüggésben, hogy egyetlen országban sem elismert kisebbség, csupán Svájc néhány kantonjában rendelkeznek kiemelt státusszal, és ott kapott a jénis nyelv 1997-től „területhez nem kötődő nyelv” besorolást. Nem csoda, hogy öntudatuk itt a legerősebb, s főként civil szervezeteiken keresztül teszik magukat láthatóvá.

Történelmi tradíciók és a jelenlegi egzisztenciális helyzet: e két tényező a legerősebb mai összekovácsoló. A jénisek körében átlag feletti a munkanélküliség, képzettségi szintjük alacsony, így nemcsak társadalmi, hanem gazdasági peremhelyzetük is igen erős. Közéleti aktivitásuk csak az elmúlt évtizedekben élénkült meg, leginkább az 1975-ben alapított Radgenossenschaft der Landstrasse (Országutak Vándorainak Társasága), az 1997-es Zukunft der Schweizer Fahrende (Sváci Vándorlók Jövőjéért) alapítvány, valamint a 2003-ban létrehozott „Schäft qwant” egyesület jóvoltából.

SZÖVEG: BOTTLIK ZSOLT, KÉP: DUDDA ROLAND